

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Ar galim tvirta ranka rašyti karalių vardus?

2013-03-22

ŽURNALAS: LITERATŪRA IR MENAS

TEMA: Kultūra

AUTORIUS: Irena Balčiūnienė

DATA: 2013-03

Ar galim tvirta ranka rašyti karalių vardus?

Irena Balčiūnienė

karalių vardai, karalių vardų rašymas, vardų lietuvinimas,

Argi aš ne karalius?

Pabusk, bails didybe, – tu miegi!

Argi karaliaus vardas ne vertesnis

Už dvidešimtį tūkstančių vardų?

Ginkluokis, varde! Tavo didžią šlovę

Nuplėšt kėsinas menkas valdinys.

William Shakespeare. „Ričardas II“

Kol kas labai dažnai pamirštame, kad pagal seną tradiciją krikščionių kraštų valdovų (kaip ir šventųjų) vardai visada lietuvinami – keičiami savais tos pačios kilmės vardais. Todėl karalių Džeimsą (James) vadinsime Jokūbu, Lui (Louis) – Liudviku, Filipą (Philippe) – Pilypu, Francą (Franz) – Pranciškumi, Anri (Henry) – Henriku, Chuaną Karlą I (Juan Carlos) – Jonu Karoliu I. Šios tradicijos laikosi visi europiečiai. Taigi jei dabartinis Anglijos princas Čarlzas (Charles) taps karaliumi, jį vadinsime Karoliu, o jeigu pas jį žodeliu persimesti užeis draugas Charlesas, tai sakysim, kad karalius Karolis šnekučiuojasi su savo draugu Čarlzu. Jei karaliumi taps Čarlzo sūnus Viljamas (William), tai jį vadinsime karaliumi Vilhelmu.

Versdami W. Shakespeare'o ir kitų autorių istorines dramas, pavadintas karalių vardais, vertėjai neprisimena, kad King John – tai Karalius Jonas.

Ypač dažnai nelietuvinami rusų carų ir kunigaikščių vardai. Rašoma Ivanas, o ne Jonas, Jekaterina, o ne Kotryna, Jelizaveta, o ne Elzbieta, Pavlas ar Pavelas, o ne Paulius, Ana, o ne Ona, Nikolajus, o ne Mikalojus. Taigi paskutinio bolševikų nužudyto Romanovų dinastijos Rusijos caro, save titulavusio dar ir Lenkijos karaliumi ir Suomijos didžiuoju kunigaikščiu, vardas turėtų būti Mikalojus II.

Ir kitų tautų valdovės Anos turėtų virsti Onomis (Ne Ana Austrijietė arba Ana Austrė, o Ona Austrijietė), Sofijos – Zofijomis. Be to, reiktų atsiminti, kad norminė lietuviška forma – kaip buvo rašoma ilgą laiką – yra Elzbieta, o ne Elžbieta (plg. Elzė, Elziūtė, Elziūnė ir t. t.): Elzbieta, Gedimino anūkė; Elzbieta, Jogailos žmona; Elzbieta Bonifacija, Jogailos duktė; Elzbieta, Kazimiero duktė; Elzbieta, Rusijos imperatorė; Elzbieta, Žygimanto Augusto žmona, Elzbieta I ir Elzbieta II – Šekspyro ir šių laikų Anglijos karalienės. Kebliausia, kad ši klaida jau beveik virto „tradicija“, o nenoras taisyti klaidas šiuo metu labai madingas.

Kad nesupainiotume tų vienvardžių didžiavyrių bei didmoterių, prie jų vardų segame kokį nors apibūdinimą. Ypač daug, net į istoriją įėjusių pridedamų vardų, arba prievardžių, turi įvairių šalių ir laikų valdovai. Jie gali būti ir teigiami, ir neigiami, ir be jokio emocinio atspalvio – Storulis, Aklys, Šlubis, Plikis, Ilgakojis, Trumpulis, Narsusis, Išmintingasis, Teisingasis, Šventasis, Mokyтasis, Teisingasis, Gerasis, Tobulasis, Laimingasis, Savavalis, Tylusis, Nenuovokusis, Geradarys, Senasis, Jaunasis, Popiežius Berniukas ir t. t. Tą patį prievardį gali turėti net keli asmenys. Prievardžiai nusako fizines, proto arba būdo savybes, tikrus arba įsivaizduojamus pasiekimus arba veiksmus: Alfonsas II (Portugalija), Karolis III (Šventoji Romos imperija), Liudvikas VI – Storulis; Liudvikas III (Šventoji Romos imperija) – Aklys; Tamerlanas – Šlubis; Ferdinandas I (Portugalija), Pilypas I – Gražusis; Eduardas – Juodasis Princas (pagal šarvų spalvą); Eduardas I – Ilgakojis; Pilypas III (Prancūzija) – Drąsusis; Gustavas II Adolfas – Šiaurės Liūtas; Hakonas I, Jonas II (Prancūzija), Vilhelmas II (Sicilija) – Gerasis; Jonas II (Portugalija) – Tobulasis; Ričardas I – Liūtaširdis.

Prievardis gali ir pasikeisti. Haraldas, Halvdavano sūnus, arba Haraldas Gauruotasis, laikomas Norvegijos valstybės įkūrėju. Kai Haraldas įvykdė savo pažadą ir nusikirpo, jį pavadino Gražiaplaukiu.

Mūsų kaimynų, o vėliau ir abiejų tautų – lietuvių ir lenkų – valdovų prievardžiai: Boleslovas I Narsusis, Kazimieras I Atnaujintojas, Boleslovas II Drąsusis, Boleslovas III Kreivaburnis, Vladislovas II Tremtinys, Boleslovas IV Garbanius, Meška III Senasis, Kazimieras II Teisingasis, Lešekas Baltasis, Vladislovas III Lazdakojis, Henrikas I Barzdotasis, Henrikas II Pamaldusis, Boleslovas V Drovusis, Lešekas Juodasis, Henrikas IV Teisusis, Kazimieras III Didysis, Liudvikas I Didysis, Zigmantas I Senasis, Augustas II Stiprusis.

Kol neturėsime vertėjų, istorikų ir kalbininkų parengto šių prievardžių sąrašo, tol laužysim galvą, ar Rusijos caras Jonas IV – Rūstusis ar Žiaurusis, Maskvos kunigaikštis Jonas Kalita – Pinigmaišis ar Piniguočius, Liudvikas X – Savavalis ar Užsispyrėlis, Prancūzijos karalius Robertas II – Pamaldusis ar Dievobaimingasis, nors jis dar buvo vadinamas Išmintinguoju. Nežinosim, kaip versti graikišką prievardį Monomachas (Vladimiras Monomachas, Konstantinas IX – Monomachas). Dvejopai elgiamės ir su lotyniškais (taip pat ir kitų kalbų) pravardėmis: vienas jų verčiame į lietuvių kalbą, o kitų – ne: Jonas Chrizostomas / Auksaburnis; Julianas (Julijonas) Apostata / Atskalūnas; Robertas Grosetestė / Didžiagalvis ir t. t.

Tvirta ranka nerašom ir kilmėvardžių: Aleksandras Neviškis, Dmitrijus Donietis, Jaroslavas Tverietis, Jurijus III Maskvietis, Skotas Parmietis, Henrikas Navarietis.

Be to, prie valdovų vardų labai dažnai pridedami ir romėniški skaitmenys. Kalbant apie juos, į galvą ateina Jacques'o Prévert'o eilėraštis:

Liudvikas I
Liudvikas II

Liudvikas III
 Liudvikas IV
 Liudvikas V
 Liudvikas VI
 Liudvikas VII
 Liudvikas VIII
 Liudvikas IX
 Liudvikas X
 Liudvikas XI
 Liudvikas XII
 Liudvikas XIII
 Liudvikas XIV
 Liudvikas XV
 Liudvikas XVI
 Liudvikas XVII
 Liudvikas XVIII

Bet kas tai per žmonės, kurie nemoka suskaičiuoti iki 20?

Į šį pasišaipymą yra tik vienas atsakymas: daugiau nei šimtas didžiavyrių – kaip ir mūsų Vytautas Didysis – ir šiek tik didmoterių – Didžioji kunigaikštienė Birutė – buvo praminti didžiaisiais – Aleksandras Didysis, Alfredas Didysis, Antiochas III Didysis, Ašoka Didysis, Karolis Didysis, Kotryna II Didžioji, Petras Didysis, Vladimiras Didysis, Kserksas Didysis. Pirmiausia šiuo titulu buvo pavadinti užkariautojai, tokie kaip Persijos karalius Kyras II Didysis, užkariavęs Babiloniją, Mediją, Lidiją ir išplėtęs savo imperiją nuo Indo rytuose iki Viduržemio jūros vakaruose. Iš persų šį titulą paveldėjo Aleksandras III Makedonietis. Vėliau valdovai ir karvedžiai ėmė vartoti epitetą Didysis tarsi asmenvardį. Pavyzdžiui, Romos karo vadas Pompėjus. Dar kitiems jis buvo pritaikytas atgaline data: Maurijų imperatoriui Ašokai, suvienijusiam Indiją, idant pavyktų apsiginti nuo Aleksandro Makedoniečio, kartaginiečių vadui Hanibalui. Vėliau jis imtas vartoti kaip garbės vardas ir suteiktas filosofui Albertui Didžiajam, vienuolinio gyvenimo tėvui Šv. Antanui Didžiajam, Šv. Gertrūdai Didžiajai, popiežiui Šv. Leonui Didžiajam, vienam iš dykumų tėvų, Egipto atsiskyrėliui Makarijui Didžiajam.

Didysis buvo segamas ne tik prie vardų, bet ir prie pareigybių: didysis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės referendorius, didysis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės iždininkas, didysis LDK vėliavininkas, didysis LDK taurininkas, didysis LDK kardininkas, didysis LDK arklidininkas, virtuvininkas, stalininkas, raikytojas, vice-stalininkas, vicetaurininkas, medžioklininkas, sargybininkas, lauko raštininkas, vicearklidininkas, rūsininkas... Reikia būti Saliamonu, kad žinotum tokią aibę dignitorių ir jų eilę pagal rangą*.

Kadangi nėra jokių bešališkų, tikrovę atitinkančių didumo išmatavimo būdų, vėlesnių laikų kartos jau nebe taip tvirtai taiko šį pavadinimą. Pavyzdžiui, kol gyvas, Prancūzijos karalius Liudvikas XIV dažnai buvo vadinamas Didžiuoju, bet šiandien šis prievardis retai priduriamas. O Prūsijos karalius Frydrichas II tebevadinamas Didžiuoju, lygiai kaip ir Senuoju Fricu.

O gal vardo didumą galėtų atstoti vardų skaičius? XVIII a. Ispanijoje bajorai galėjo turėti šešis vardus, kilmingi didikai – dvylika, o grandai – tiek, kiek ateis į galvą. Ir šitos teisės niekas nevaržė. Rašytojas Lionas Feuchtwangeris net nebaigė vardyti visų

aukštakilmės ispanų hercogienės Albos, kurią jos draugas, genialusis dailininkas Francisco Goya vadino paprastai – Kajetana, vardų: Marija del Pilar Teresa Kajetana Felisija Luiza Katalina Antonija Izabelė...

Tačiau niekas vardų skaičiumi negali varžytis su karaliais. Štai kaip skamba vos kelių mėnesių amžiaus XIX a. vidurio pretendento į Portugalijos sostą vardas – Pedras d'Alkantara Marija Ferdinandas Gonzagas Ksaveras Migelis Gabrielis Rafaelis Antonijus Leopoldas Joanas Pranciškus Asyžietis pavarde Saksas Koburgas Gota de Bragansa Burbonas. Arba paskutiniojo pretendento į Austrijos imperatoriaus sostą – Otonas Robertas Marija Antuanas Karlas Maksimiljanas Henrikas Sikstas Ksaveras Feliksas Renatas Liudvikas Kaetanas Pijus Ignotas Habsburgas.

Nekilmingo kraujo žmonėms teko tenkintis vieno arba dviejų dangiškų užtarėjų vardais. Tačiau paprasti prancūzai nušluostė nosį karaliams, išgalvoję vardą Tusenas (Toussaint) ir pasikvietę užtarėjais visus dangaus šventuosius, nes saints reiškia „šventieji“, o tous – „visi“.

Mes tuo tarpu iki nusibodimo laukiam, kada Valstybinė lietuvių kalbos komisija savo svetainėje įdės Petro Kimbrijo „Šventųjų ir palaimintųjų vardų sąrašą“. Tai būtų dalis jo rengiamo „Kompiuterinio daugiakalbio krikščioniškosios tradicijos vardų žodyno“, apimančio krikščionių šventųjų ir palaimintųjų, krikščionių Bažnyčių vadovų (popiežių, patriarchų, arkivyskupų ir kt.), istorinių asmenybių (teologų, filosofų, rašytojų, Bažnyčios veikėjų ir t. t.), Europos dinastijų valdovų vardus.

* *Kralikauskas J. Įkaitę Vilniaus mūrai. – Vilnius: Vaga, 1991, p.119-120.*